Prof.Dr. Mustafa SARI*

SÖZCÜKLERDE ASIL/KALICI VE GEÇİCİ ANLAM VE BUNUN DİL ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Özet

Genel bir ifadeyle iletişim, 'anlam' zemininde gerçekleştirilmektedir. Dilde ses ya da harfler, esasında alıcı ve verici arasındaki anlam ilişkisini kurmaya yarayan vasıtalardır. Her dilde insan zihnindeki anlam nüanslarını ayırt etmek ve alıcıya bunu doğru biçimde iletmek için farklı yollar bulunmaktadır. Dil, insanoğlunun zihnindeki anlam zenginliklerine karşılık bulabilmek için bir yandan yeni sözcükler üretirken diğer yandan mevcut sözcüklere yeni anlamlar yükler. Bu nedenle her dilde olduğu gibi Türkçede de bir sözcüğün birden çok anlamı vardır. Sözlükler bu anlamları kaydeder. Ancak dil bununla da yetinmez kullanımda sözcüklere geçici anlamlar yükler. İletişimde asıl/kalıcı anlamlar kadar geçici anlamlar da önemlidir. Bu çalışmada sözcüklerin anlam nüansları, anlam farkı oluşturmak için Türkçede yaygın olarak kullanılan yöntemler, Türkçede sözcüklerin bugüne kadar kaydedilmiş anlamları ile sözlüklerde yer almayan geçici anlamları üzerinde durulmuştur. Ayrıca iletişimde asıl/kalıcı anlamlar kadar yaygın olan ve iletişimi canlandıran bu geçici anlamların dil öğretiminde yeri, önemi ve zamanı ele alınmıştır. Bağlama göre belirlenen geçici anlamlar genellikle şiirlerde, gazete dilinde, siyasette ve spor alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle sözcüklerin kaydedilmemiş anlam nüanslarını tespit etmek ve bunları öğretebilmek için C1 ve C2 seviyesindeki öğrencilere gazetelerden spor ya da siyaset haberleri okutulmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Sözcük Anlamı, Kalıcı Anlam, Geçici Anlam, Bağlam.*

* Mevlana Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Konya, TÜRKİYE; msari@mevlana.edu.tr

Abstract

Essential / Permanent And Temporary Meaning in Words And its Place in Language Teaching

It can be said that, in general sense, communication based on meaning. Actually sounds or letters in a language are only instruments helping to have communication between recipient and source. Every language has its own characteristic methods clarifying semantic nuances of a word in human brain and to deliver it to recipient. Language always tries to find new words in order to response for semantic nuances in human mind or sometimes to put some new meanings on an existing word. Because of that, as in all languages, almost all words have more than one meaning in Turkish. A good dictionary records these meanings. Moreover, words are loaded some temporary meanings which cannot be found in a dictionary. In communication, temporary meanings are as important as basic (permanent) meanings. In this study, semantic nuances of words, the common methods used to create semantic differences in Turkish and basic (permanent) meanings found in dictionaries and temporary meanings of Turkish words were studied. Moreover temporary meanings which are as common as basic (permanent) meanings in communication and their importance, place and time in language teaching were dwelt on. These temporary meanings occurring by depending on context are widely common in poem, language of newspaper, politics and sport. For that reason, political or sport news must be read by the students at level C1 and C2.

Key Words: *Lexical Semantic, Basic (Permanent) Meaning, Temporary Meaning, Context.*

Sözcüklerde Asıl/Kalıcı Ve Geçici Anlam Ve Bunun Dil Öğretimindeki Yeri

Giriş

Genel bir ifadeyle iletişim, '*anlam*' zemininde gerçekleştirilmektedir. Dilde ses ya da harfler, esasında alıcı ve verici arasındaki anlam ilişkisini kurmaya yarayan vasıtalardır. Sözlü ya da yazılı iletişimde anlamı etkileyen unsurlar, temelde insan zihninin enginliği ve genişliğine bağlı olduğundan çok çeşitli ve değişkendir. Dil denilen iletişim vasıtası, insan zihninin sınır kabul etmez esnekliği içinde çok sayıda etkene bağlı olarak her an değişebilen anlamı kaydetme ve bunu muhatabına doğru biçimde aktarma

çabası içindedir. Dilbilimci de dil ve beyin arasındaki bu ilişkiyi tanımlama ve tasnif etme gayretindedir.

Dilbilimciler, dilde anlamı etkileyen çok sayıda faktör olduğunu, sözcük anlamının zaman, coğrafya, cinsiyet, yaş, sosyal statü ve bağlam gibi birçok etkenle ilişki içinde bulunduğunu ileri sürmektedir. Önceki çalışmalarımızda sözcüğün anlamı ve zaman arasındaki ilişkiye işaret etmiş, bir sözcüğün anlamında zamanla ortaya çıkan değişmeleri tespit etmiştik (Sarı 2007; 2011; 2012).

Bilindiği üzere, Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde yapılan çalışmalarda bölgesel farklılıklara göre değişen anlam özellikleri kaydedilmiştir. Örneğin, *Derleme Sözlüğü*'nde kayıtlı, yazılışları aynı olan çok sayıda sözcüğün, farklı bölgelerde farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Pierre Guiraud ise anlam ve bağlam arasındaki sıkı ilişkinin altını çizer. Guiraud'a göre anlam, bir sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiyle belirgin hale gelmektedir. Bu nedenle sözcükte esas olan, anlam değil kullanımdır. Her sözcüğün anlamı, daha doğrusu anlamları, taşıdığı varsayılan imgeyle değil, içinde bulundukları bağlantıların tümüyle tanımlanabilir. Bu tanım, Saussure'un değer kavramına işaret etmektedir. Anlam bakımından değer, göstergenin dildeki öbür biçimlerle kurduğu bağlantının sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin *kırmızı* sözcüğünün değerleri ve bunun doğal sonucu olarak kullanımları dilde *turuncu, pembe, erguvan* vb. sözcüklerin bulunmasına bağlıdır (1975:27). Bu bakış açısı kullanımı esas almayan bütün sözlükleri değersizleştirmektedir. Bu eksikliğin farkında olan sözlükçüler, bir sözcüğün muhtemel bütün anlamlarını kaydedebilmek ve örneklendirmek için çok sayıda anlam sıralaması yapmaktadır. Ne var ki bütün bu çabalar, insan zihnindeki değişken ve kaygan olan anlamı tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de anlam farkı oluşturmak için birtakım yol ve yöntemler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ses bilgisi, bir kısmı biçim bilgisi, bir kısmı ise söz dizimi ile ilgilidir.

Anlam farklı oluşturmak için sesten yararlanmak mümkündür. Örneğin sözcüğün ses yapısı değiştirilerek yeni bir anlam oluşturulabilir. Esasında sözcüğün ses yapısı üzerinde değişiklik yaparak anlam farklı oluşturmak Arapça gibi bükümlü dillere özgü bir sistemdir. Arapçada sözcük türetiminden, çekime, çatıdan cinsiyete kadar hemen hemen dildeki bütün biçimler, sözcüğün ses yapısı üzerinde yapılan birtakım değişiklik ya da eklemelerle yapılmaktadır. Benzer durum az sayıda olsa da İngilizce ve Almancada da görülmektedir. İngilizcede bazı sözcüklerde teklik çokluk biçimi oluşturmak için ses değişikliği yapılır. Örnek: man-men (erkek-

erkekler), woman-women (kadın-kadınlar) gibi. Almancada da benzer bir durum vardır. Örnek: mutter-mütter (anne-anneler).

Tam anlamıyla örtüşen bir örnek olmamakla birlikte, sözcüğün ses yapısında değişiklik yapmak ve bu yolla farklı anlamlar üretmek Karahanlı Türkçesinde de görülmektedir. Örneğin DLT'de insanın elçisi *yalafar*; Allah'ın elçisi *yalavaç* biçimindedir. Benzer biçimde insanın kızması *kırga-* fiili ile karşılanırken; Allah'ın kızması *karga-* fiili yapılmaktadır. Bugün de bazı sözcüklerde ses değişikliği ile farklı anlamda sözcükler yapılmaktadır. Örneğin film sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te kaydedilen anlamları şöyledir: 1. Fotoğrafçılıkta, radyografide ve sinemacılıkta resim çekmek için kullanılan, selülozdan, saydam, bükülebilir şerit. 2. Camlara yapıştırılarak içerinin görünmesini engelleyen bir tür ince yaprak. 3. Bir oyunun bütününü taşıyan şerit veya şeritlerin bütünü. 4. Sinemalarda gösterilen eser. Ancak sözcüğün *filim* biçimi argo sözlüklerinde 'Olay, ilginç olay. Hileci, düzenbaz. Şakacı, matrak. Yalan, uyduruk.' anlamlarıyla kaydedilmiştir. (Aktunç 2000). Görüldüğü üzere *film* sözcüğüne eklenen /i/ sesiyle anlam farkı oluşturulmuştur.

Sözcükte anlam farkı oluşturmak için başvurulan yollardan biri de *vurgudur*. Anlam kargaşasına meydan vermemek, doğru anlamı muhataba aktarabilmek için sözcüğün vurgusu değiştirilir. Türkçede *Bodrum- bodrum, Ordu-ordu* örneklerinde yer adlarında ilk hece, diğer durumda ise ikinci, hece vurguludur. Benzer biçimde olumsuzluk eki *-mA-* vurguyu kendinden önceki hecede tutarken, mastar eki *–mA*'nın kendisi vurguludur. Örnek: *oKUma- okuMA, GELme-gelME* vb.

Sözcükten bazı seslerin çıkartılması ya da sözcüğün kısaltılması da anlamı değiştirebilmektedir. Örneğin Fransızcadan dilimize giren *entelektüel* sözünün anlamı, kısaltılmış biçimi olan *entel'*den farklıdır. *Türkçe Sözlük*'te sözcüğün anlamı şöyledir: 'Fr. İntellectuel. *sf.* 1. Bilim, teknik ve kültürün değişik dallarında özel öğrenim görmüş (kimse), aydın, münevver. 2. Fikir sorunlarıyla ilgili: *Entelektüel bir çalışma.*' Aynı sözlükte entel sözü ise şöyle açıklanmıştır: '*sf.* 1. Entelektüel olmaya özenen ancak bunun için gerekli olan niteliği kazanmamış (kimse). 2. *a. mec.* Sahte aydın: *Gençlerin bazıları entellerle birlikte olmaktan gurur duyduklarını söylüyorlar.* -T. Uyar.' Örnekte görüldüğü üzere, bazı seslerin atılmasıyla sözcükte gerçek-sahte ayrımı oluşturulmuştur. Oysa kısaltmalar anlam farkı oluşturmayan yapılardır. Bu nedenle bu *entel* sözü her ne kadar biçim bakımından *entelektüel*'in kısaltması gibi görünse de anlam bakımından bir kısaltma değildir.

Dilde anlam farkı oluşturmak için biçimbirimlere farklı görev ve anlamlar da yüklenebilir. Örneğin esasında olumsuz soru biçimi sayılan ve 'eylemin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini' olumsuz biçimde soran biçim,

özellikle şiir cümlelerinde ve konuşma dilinde olumluluk 'eylemin mutlaka gerçekleşeceğini' ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin Naili'ye ait şu beyitte geniş zamanın olumsuz çekimi *'–mez mi?'* biçimi, soru değil mutlak/kesin olumluluk ifadesi taşımaktadır: *'Kadem kadem gece teşrifi Naili o mehin / Cihan cihan elem-i intizara değmez mi'*.

Beytin anlamı 'O ay yüzlü sevgilin adımı adım gecemizi teşrif etmesi, mutlak surette, dünyalar dolusu bekleme sıkıntısına değer.' biçimindedir. Burada anlam sadece olumluluk değil, 'mutlaka, kesinlikle ya da elbette' gibi bir zarfla güçlendirilmiş bir olumluluktur.

Benzer durum soru cümleleriyle de sağlanabilir. Örneğin Nabi'nin şu beytinde kullanılan 'kim' sözü, soru değil güçlü bir olumsuzluk anlamı taşımaktadır: *'Kimdir bizi men eyleyecek bağ-ı cinandan / Gireriz; mevrus-ı pederdir, hane bizimdir.'*

"Kimse bizi cennet bahçelerine girmekten men edemez / Orası bize Âdem babamızdan mirastır, rahatça gireriz, bize ait bir evdir.' anlamındaki beyit eskilerin 'naz makamı' diye ifade ettikleri bir ruh hali ile dile getirilmiştir ve soru ifadesi değil mutlak bir olumsuzluk ifadesi taşımaktadır.

Benzer biçimde şu beyitte de 'ne' soru zamiri olumsuzluk ifadesi taşımaktadır: *Şeb-i yeldayı müneccimle muvakkit ne bilir / Müptela-yı gama sor kim geceler kaç saat'*. 'Yılın en uzun gecesini yıldız ve zaman bilimleriyle uğraşanlar bilemez, gecenin kaç saat sürdüğünü aşk derdine düşenlere sormak lazım' anlamına gelen beyitte 'ne' soru zamiri güçlü bir olumsuzluk anlamı taşımaktadır.

Vizontele filminden bir sahne. *Siti Ana* genç yaşta ölen oğlunun mezarını ziyarete gider. Mezar başında, ölen oğlunun başkasıyla evliliğe zorlanan nişanlısıyla karşılaşır. Bu dramatik sahnede *Siti Ana*, genç yaşta sevdiğini kaybeden kıza sorar:

-Nasılsın kızım?

- Eksik… yarım…

Siti Ana kızın acı dolu sözlerine karşılık verir:

-Hangimiz tamız ki…

Bu son cümle, ana dili Türkçe olan hemen herkesin kolayca anlayabileceği gibi soru değil olumsuzluk cümlesidir ve 'Hiçbirimiz tam değiliz.' cümlesine denktir.

Şiir cümlelerinden ya da konuşma dilinden örnekler çoğaltılabilir. Ancak biz son bir örnekle bitirelim. Aşağıdaki konuşma metnin de esasen soru zamiri olan *nereden* sözcüğü, soru değil kesin olumsuzluk içim kullanılmıştır:

'- Anne babam ne zaman gelecek?

-Bilmem, kardeşine sor.

-Kardeşim *nereden* bilsin ya!'

Söz diziminin değiştirilmesi de anlamı etkilemektedir. Bazı dillerde, farklı cümle yapılarının elde edilmesi için söz diziminin değiştirilmesine ihtiyaç vardır. Örneğin İngilizcede soru yapma yollarından biri öge sıralamasının değiştirilmesidir. *'He is coming'* cümlesinin soru biçimi *'Is he coming'* biçimindedir. Burada yapılan özne konumundaki *he* sözü ile yardımcı fiil konumundaki *is* unsurlarının yerlerinin değiştirilmesinden başka bir şey değildir. Türkçe söz dizimi açısından bir Ö+T+Y dilidir. Bütün Ö+T+Y dillerinde olduğu gibi Türkçede de söz dizimi ile anlam arasındaki ilişki zayıftır. Bu nedenle bu tür diller, *serbest dizilişli diller* biçiminde adlandırılır. Bütün bunlara rağmen Türkçede öge dizilişine bağlı olarak anlam nüansı oluşturmak mümkündür. Örneğin yüklemi başa almak, anlamı daha güçlü hale getirmektedir. Cahit Sıtkı Tarancı'nın 'Otuz Beş Yaş' şiirinden alınan şu dizelerde geçen 'benim mi' yüklemin başa alınması, cümlede anlam bakımında sorudan ziyade 'şaşırma, kabul etmeme' ifadesinin oluşmasına yardımcı olmuştur:

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz,
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?

Sözcüklerin Asıl/Kalıcı Anlamları ve Geçici Anlamları ve Bunun Dil Öğretimindeki Yeri

Dilin tanımı yapılırken 'canlı bir varlık' olduğunun altı çizilir ve tüm canlılar gibi dillerin de doğan, gelişen ve ölen bir yapı olduğu belirtilir. Öte yandan dilde ortaya çıkan değişmeler de dilin canlı bir varlık olduğunu ispatlamaktadır. Özellikle art zamanlı dil incelemeleri, dilin *durum*dan çok *süreç* özelliği taşıdığını göstermektedir. Esasında dil incelemeleri bir taraftan durum diğer taraftan süreç odaklı olmak zorundadır. Örneğin *ki'li birleşik cümle* ile ilgili durum bilgisi verilebilir; ancak konuyla ilgili Türk dili tarihindeki süreç ve bu yapının dildeki kullanımı ve kullanıma bağlı anlam nüanslarının esas olduğu da unutulmamalıdır. Dahası araştırmalar, söz konusu cümle yapısının Türk dilindeki geleceği konusunda da öngörü sunabilmelidir.

Türkçedeki bir yapının öğretiminden bahsediliyorsa gramer kitaplarında yer alan durum bilgisinden çok, kullanım ön plana çıkartılmalıdır. Örneğin *–(y)A* istek kipinin hem gramer hem de Türkçe öğretimi kitaplarında 'durum' bilgisini (çekim özelliği, temel anlamları vs.) bulmak çok kolaydır. Ancak kullanım söz konusu olduğunda bu bilgiler çoğu zaman yetersiz kalır. Türk dili tarihinde, Batı Türkçesinin ilk dönemi sayılan Eski Anadolu Türkçesinde bütün şahıs çekimleriyle yaygın olarak kullanılan bu yapı, bugün Türkiye Türkçesinde, neredeyse, kullanımda

değildir. Gramer ve Türkçe öğretim kitaplarının çoğu dildeki bu köklü değişimi ve söz konusu yapının dildeki gerçek kullanımını yansıtmaktan uzaktır.

Yapısal olarak istek kipinde şöyle ya da böyle bir değişim ortaya çıkabilir; ancak insan beynindeki isteme kipi değişmez. Beyinle ilişkisi en güçlü organ olan dil ve bunun sesli ya da görüntülü biçimi asla boşluk kabul etmez. Bir unsur yapısal olarak değişime uğrayabilir ve hatta kullanımdan düşebilir; beyin dolayısıyla dil hemen ortaya çıkan boşluğu dolduracak başka yapıları ortaya koyar. Bu süreç bazen yıllar alabilir. İyi bir dilci bu süreci sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde takip edebilmelidir. Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olan ve bugün Türkiye Türkçesinde sadece beddualarda kullanılan (*Allah cezanı vere, boyun devrile; teneşire gelesin* örneklerinde olduğu gibi) istek kipinin 2. ve 3. teklik şahıs çekimi Standart Türkçede yoktur. Ancak dil bu boşluğu başka yapılarla doldurmuştur. Ya da başka yapılar ortaya çıktığı için bunlar kullanımdan düşmüştür. Örneğin, Eski Anadolu Türkçesindeki '*erken gele'* cümlesi için Türkiye Türkçesinde ya emir kipi (*erken gelsin*) ya da istek bildiren bir zarfla birlikte geniş zaman çekimi (*Umarım gelir.*) kullanılmaktadır.

Benzer biçimde, Eski Anadolu Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve halk şiirinde kullanılan istek kipinin 1. teklik şahıs çekimi (Kurban *olam* ben o kaşı karaya / İnce uzun yollar girdi araya / Ben gidemem kendi gelsin buraya / Diyip diyip elden ele kaçan yar dizelerinde oluğu gibi) bugün standart Türkçede yoktur. Ama dil bunu emir kipinin 1. teklik şahsı ile karşılamaktadır.

Dilde biçimler sınırlı, anlam sınırsız denecek kadar geniş olduğu için biçim ve anlam arasındaki ilişki hiçbir zaman birebir değildir. Özellikle Türkçe kelimelerdeki bu çok anlamlılık sözlüklere yansıtılmaktadır. Örneğin *Türkçe Sözlük*'te 'bir' sözünün 13 farklı anlamı kaydedilmiştir:

Bir 1. *isim* Sayıların ilki. **2.** Bu sayıyı gösteren 1 ve I rakamlarının adı. **3.** *sıfat* Aynı, benzer. "*Beni daim şen gören safdiller öyle sansın / Ne bilsinler ki onlar bence birdir elem, haz*" - **E. B. Koryürek 4.** *sıfat* Beraber "*Hep biriz, ayrılmayız.*" **5.** *sıfat* Bu sayı kadar olan "*Bir kalem.*" **6.** *sıfat* Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı) "*Aydınlık bir odada, iki duvarın kesiştiği köşede zayıf, yaşlı bir adam yatıyordu.*" - **A. Kutlu. 7.** *sıfat* Tek "*Allah tektir ve birdir, amenna!*" - **A. Kabaklı. 8.** *sıfat* Eş, aynı, bir boyda "*Bu kalemlerin ikisi birdir, hangisini isterseniz alınız.*" **9.** *sıfat* Ortaklaşa olan, birleşik, müşterek "*Bizim kesemiz birdir.*" **10.** *sıfat* Değer, önem bakımlarından birbirinden farksız, birbirine eşit, birbirine benzer. **11.** *zarf* Bir kez "*Bir ona, bir sana, bir de bana baktı.*" **12.** *zarf* Sadece "*Her şey bitti, bir bu kaldı.*" **13.** *zarf* Ancak, yalnız "*Bunu bir sen yapabilirsin.*"

Hatta genellikle tek anlamıyla ödünçlenen yabancı kelimeler bile kısa bir süre sonra başka anlamlarıyla da kullanılmaya başlar.

Sözcüklerdeki bu çok anlamlılık, anlambilimi çalışmalarında farklı terimlerin üretilmesine zemin hazırlamıştır. Temel anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlamı, deyim anlamı, argo anlamı, deyim aktarması, ad aktarması gibi çok sayıda terim, bir sözcüğün farklı anlamlarının ortaya çıkış sebebine göre tespit edilebilmek için üretilmiştir. Örneği *Türkçe Sözlük*'te Farsça'dan geçen 'perde' sözünün anlamları şöyle sıralanmıştır:

"**Perde** isim Far. **1.** *isim* Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü "*Durmadan pencere kapatıyor, perde çekiyorum.*" - **A. Ağaoğlu 2.** Üzerine bir cismin görüntüsü yansıtılan saydam olmayan yüzey "*Sinema perdesi. Karagöz perdesi.*" **3.** İki yeri birbirinden ayıran bölme **4.** Seste pes perde "*Sonra da ince ve çok acıklı bir perdeden şarkı söylemeye başladı.*" - **A. Midhat 5.** Doğruyu görmeye engel olan şey "*Bu sözü duyunca gözlerimdeki perde kalkıverdi.*" **6.** *hayvan bilimi* Kaz, ördek, martı gibi hayvanların parmaklarını birbirine bitiştiren zar **7.** *müzik* Bir müzik parçasını oluşturan seslerden her birinin kalınlık veya incelik derecesi **8.** *müzik* Bu ses derecelerini sağlamak için çalgılarda bulunup parmaklarla basılan yer **9.** *tıp* Katarakt "*Gözlerine perde inmiş.*" **10.** *tiyatro* Bir sahne eserinin büyük bölümlerinin her biri "*Oyunun üç perdesi de böyle alkışlar içinde geçti.*" - **M. Ş. Esendal.**"

Sözcüğün ilk anlamı temel anlam, ikinci ve onuncu anlamları ad aktarması, yedi, sekiz ve dokuzuncu anlamları ise terim anlam, diğerleri ise yan anlam biçiminde adlandırılabilir. Sözlükler bu anlamları, hacimlerine bağlı olarak az ya da kaydetmekte ve bunlar kayıtlı olduğu için dil öğretiminde kolayca kullanılabilmektedir.

Bu çalışmada, sözcüklerin kaydedilen bu anlamların hepsini *asıl/kalıcı anlam* biçiminde adlandırmayı, şimdilik kaydıyla, uygun buluyoruz. Daha iyi bir ad bulunması durumunda bu adlandırma değiştirilebilir. Ne var ki iletişim her zaman bu asıl/kalıcı anlamlarla yapılmaz. Çoğu zaman iletişim, sözcüklere bazen anlık bazen kısa süreli yüklenmiş anlamlarla sağlanır. Bu çalışmada bu tür anlamlar için *geçici anlam* ifadesini kullanacağız. Bağlama, zamana, ortama ya da o anki bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan, sözlü iletişimde ve basın dilinde yaygın olarak kullanılan bu geçici anlamlar dilde genelde söz sanatlarıyla ilgilidir.

Konuya açıklık getirebilmek için aşağıdaki örnekleri inceleyelim. UEFA Avrupa ligi yarı finalinde Fenerbahçe ve Portekiz temsilcisi Benfica

karşılaşması 3-1 Fenerbahçe'nin yenilgisi ile sonuçlandı. Bir gün sonra konuyla ilgili bir gazete başlığı şöyleydi: Fenerbahçe 1 gol attı, Benfica üç buçuk attı… TÖMER'de okuyan Hindistanlı öğrenciler bu haber başlığını anlayamadıklarını belirtti. 'Üç buçuk tane gol olur mu?' sorusunu açıklamak için deyim anlamı ve argo anlamın her dilde olduğunu, bunun Türk argosunda 'çok korkmak' anlamına geldiğini belirttim.

Bir örnek de siyasetten. *ensonhaber.com*'dan alınan örnek haber Türkiye'deki başörtüsü konusuyla ilgili. Meclis kürsüsünde CHP İstanbul milletvekili Nur Serter, ekrana yansıtılmış bir fotoğrafa işaret ederek konuşma yapıyor. Fotoğrafta başörtülü küçük bir çocuk görülüyor. Nur Serter 'Başörtüsünü anaokullarına kadar soktunuz.' diyerek serzenişte bulunuyor. AK Parti milletvekilleri sıralara vurarak cevap veriyor: 'İkna olduk! İkna olduk!' Bağlamdan ve Türkiye'nin son yıllarda gündemden düşmeyen başörtüsü sorunundan bağımsız düşünüldüğünde bu iletişimde 'Nur Serter'in AK Parti milletvekillerini ikna ettiği' sonucu çıkarılabilir. Oysa durum tam tersinedir. Üstelik bu iletişimde AK Partililer Nur Serter'in İstanbul Üniversitesi'nde iken başörtülü öğrencileri vazgeçirmek için oluşturulduğu iddia edilen 'ikna odaları'na işaret etmekte ve Serter'i suçlamaktadırlar.

Son olarak gündemin sıcak konularından örnek verelim. Bilindiği üzere ODTÜ'den geçmesi planlanan yol ile ilgili Ankara Büyükşehir Belediyesi ve protestocular arasında birkaç haftadır devam eden gerginlik yaşanmakta. Ankara Büyükşehir Belediyesi, ODTÜ ile eski tarihli ama yürürlükte bir anlaşma bulunduğunu iddia etti ve buna bağlı olarak üniversite yerleşkesinden geçmesi planlanan yolu açmak için gece yarısı çok sayıda ağacı söktü. Aynı gecenin sabahında çoğunluğu ODTÜ öğrencisi bir grup protestocu sökülen ağaçların yerine yenilerini dikti. Konuyla ilgili devam eden eylemlerde öğrenciler üzerinde 'Melih Gökçek yolun yol değil' yazılı olan pankartlar açtı. İnce bir zekâ ürünü olan bu protesto cümlesine ait zengin çağrışımı yazılı kaynaklarda bulmak zordur. Gündeme ve bağlama göre ortaya çıkan bu ya da benzeri anlam inceliğinin öğretilmesi ayrı bir çaba ve emek ister.

Bu konuda örnekler çoğaltılabilir. Kuşkusuz konu edebi sanatlarla yakından ilgilidir. Ne var ki edebi sanatlar hakkında bilgi vermek, çoğu zaman yeterli olmamaktadır. O halde, yukarıda bahsettiğimiz bir sözcüğün anlam katmanları nasıl ve ne zaman öğretilmeli?

Avrupa Dil Portfolyosu'nda belirlenen ölçütlere göre, bu çalışmanın konusunu oluşturan anlam katmanları C1 ve C2 seviyesinde öğretilmelidir. Açıkça belirtilmiş olmamakla beraber, C2 Sözlü Anlatım başlığı altında verilen şu cümleler bağlama göre sözcükte oluşan anlam farkını ayırt

edebilmeyi öngörmektedir: *'Her konuda bağlama uygun bir üslupla ve dinleyenin önemli noktaları ayırt edip anımsamasına yardımcı olacak şekilde konuşmamı etkili ve mantıksal bir şekilde yapılandırabilir, açık, akıcı bir betimleme ya da karşıt görüş sunabilirim.'* Benzer biçimde C1 Yazılı Anlatım başlığı altında yer alan *'Hedef belirlediğim okuyucu kitlesine uygun bir üslup seçebilirim.'* ifadesi ve C2 Karşılıklı Konuşma başlığı altında verilen *'Hiç zorlanmadan her türlü konuşma ya da tartışmaya katılabilir; deyimler ve konuşma diline ait ifadeleri anlayabilirim. Kendimi akıcı bir şekilde ifade edebilir, anlamdaki ince ayrıntıları kesin ve doğru bir biçimde vurgulayabilirim.'* ifadeleri de sözcükte bağlama göre değişen kalıcı ve geçici anlamları fark edebilme seviyesini gerektirmektedir. Bütün bu bilgiler, sözcüğün bağlama göre farklılık gösteren anlam nüanslarının C1 ve C2 seviyelerinde öğretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Konuyla ilgili üzerinde en çok kafa yorulması gereken, 'Sözcüklerdeki bu anlam nüanslarının nasıl öğretileceği' sorusudur. Konuyla ilgili birçok uygulama önerilebilir. Öncelikle C1 ve C2 seviyesinde gazete okuma saati konulmalıdır. Basın dili sözcüklerin farklı anlamlarda kullanılmasına çok uygundur. Günlük ve canlı dilin kullanım özellikleri gazeteler vasıtasıyla daha kolay takip edileceğinden, C1 ve C2 seviyesindeki öğrenciler için böyle bir uygulama faydalı olacaktır. Söz sanatlarının yaygın biçimde kullanıldığı şiir cümleleri konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Geleneksel Türk seyirlik oyunlarından Karagöz-Hacivat'ta olduğu gibi sözlerin yanlış anlaşılmasına dayalı kurmaca metinler hazırlanıp, canlandırma yapılabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, sözcüklerin asıl/kalıcı anlamları ve geçici anlamları üzerinde durulmuştur. Yapılan inceleme ve değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de sözcüklerin asıl/kalıcı anlamları yanında bir de geçici anlamları vardır.
2. İnsanoğlunun zihni sınır kabul etmez bir genişliğe sahip olduğu için dildeki sözcükler çoğu zaman insan zihni karşısında yetersiz kalır. Başka bir ifadeyle beyin ve sözcükler arasındaki eşleşme birebir olmaktan çok uzaktır. Bu nedenle sözcükler tek biçimli, çok anlamlıdır.
3. Sözcüklerin asıl/kalıcı anlamları az ya da çok sözlüklerde kaydedilmiştir. Hem ana dil konuşurları hem de söz konusu dili öğrenenler bu anlamlara kolayca ulaşabilirler.
4. Geçici anlamlar ise sözlüklerde kaydedilmediği için ana dil konuşurları tarafından genelde kolayca anlaşılır; ancak dili yeni öğrenenler için aynı durum söz konusu değildir.

5. Sözcüklerde geçici anlamlar genellikle zaman, bağlam ve gündemdeki bir olayla ilgilidir ve daha çok söz sanatı biçiminde ortaya çıkar. Ne var ki örneklerle de olsa söz sanatlarını anlatmak yeterli olmamaktadır.
6. İletişim, sözcüklerin asıl/kalıcı anlamları kadar geçici anlamları ile de gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden geçici anlamlar ve bunların ortaya çıkış biçimleri de dil öğretiminde ele alınmalıdır.
7. Avrupa Dil Portfolyosu'ndaki ölçütler göz önüne alındığında, sözcüklerin bağlama göre değişen anlam nüanslarının dil öğretiminde C1 ve C2 seviyesinde verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.
8. Geçici anlamlar sözlü iletişimde, basın dilinde, siyaset ya da sanat alanında çok yaygın olduğu için bu anlamların öğretiminde basın, siyaset ya da sanat alanından çarpıcı örnekler kullanılabilir.
9. Söz sanatlarının yaygın olduğu şiirler okutulabilir.
10. Konuyla ilgili kurmaca metinler ve bu metinlere bağlı canlandırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1998) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim,* TDK Yay., Ankara.

AKTUNÇ, Hulki (2000) *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, YKY Yay., İstanbul.

Derleme Sözlüğü, TDK Yay., 1993.

ensonhaber.com

GUIRAUDA, Pierre (1975) *Anlambilim* (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul.

PALMER, F. R. (2001) *Semantik* (Çev. Ramazan Ertürk), Kitabiyat, Ankara.

SARI, Mustafa (2011) "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ile İlgili Bazı Sorunlar", *Turkish Studies*, C.6/1, s.523-528.

SARI, Mustafa (1012) "Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve 'Sayru-Sökel' Sözleri" *Turkish Studies*, C.7/3, s. 2219-2229.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., 2005.